

Utdrag ur Boken Styrso socken. Ur dess historia från forntid till nutid.

Textpartier får citeras med angivning av källan "Styrso Socken, Danbratt/Odenvik 1966"

Kan hämtas [här](#):

https://www.hembygd.se/styrso/files/2016/06/Styrso_Sockenbok_1966e.pdf

Känsö

Karantänsön Känsö torn är ett välkänt sjömärke sedan snart 150 år tillbaka. I det avseendet och som karakteristisk silhuett i södra skärgården, avlöste det Styrsos Stora rös, som ju länge varit svårt raserat innan det nödtorftigt restaurerades år 1923. Men medan det sistnämnda var ett monument över en död, var Känsö torn avsett att vara dess raka motsats. Det skulle hjälpa till att skydda de levande från ond, bråd död. Från tornkrönet skulle utkiken speja ut över havet, granska annalkande fartyg, och vara beredd att slå larm om något förde pestflagg . . . I lotskapitlet (se kap. 25) har omnämnts lotsarnas skyldighet att avvisa fartyg från "pestilentiesmittade" länder under 1600-talet och delar av 1700talet. Där omtalas också, att ett par lotsar redan år 1665 åtalades för att de lotsat ett engelskt skepp, som kom från pestsmittad ort. Bestämmelserna om att sådana kontakter inte fick äga rum var oerhört stränga, och detta med rätta. Möjligheterna att förhindra smittospridningen, därest en sådan sjukdom kommit in i landet, var mycket små. Därför var det sannerligen inte underligt att både myndigheter och folket i gemen fruktade de epidemiska sjukdomarna mer än något annat, och då i synnerhet de stora farsoterna. Några egentliga karantänsanstalter synas emellertid inte ha varit anordnade i vårt land under 1600- talet. I en förordning från år 1721 "Om smittosamma sjukdomars förekommande", föreskrevs dock åtgärder, som hade med en viss form av karantän att göra. Där sades bl. a. att lotsarna skulle möta skeppen och åtvarna dem. De fick emellertid inte gå ombord. Gjorde de det, hotades de med dödsstraff! Besättningarna och passagerarna fick stanna ombord på fartygen och alltså hållas i karantän där. Lasten lossades i särskilda läktare, som sedan också fick undergå en sorts karantän. Skeppen skulle tvättas utan och innan och det föreskrevs att de inuti skulle bestänkas med ättika innan ny last intogs. Karantänsstället sades vara Käringön och karantänstiden skulle vara sex veckor.

Det är just denna observationstid, som man ansåg nödvändig, innan besättningen från ett smittomisstänkt fartyg fick fri förbindelse med land, som givit upphov till benämningen karantän. Observationstiden sattes nämligen som regel till 40 dagar (omkring sex veckor!), på franska quarante! Sedan flera smittosamma sjukdomar förutom pesten yppat sig, kanske främst kring Medelhavet och i Främre Orienten, insåg de svenska myndigheterna, att ytterligare åtgärder måste vidtagas för att förhindra smittospridning. Den kanske mest fruktade sjukdomen vid denna tid – medium av 1700- talet — var gula febern. Myndigheternas omtanke visade sig i Kungl. Maj:ts karantänsförordning och karantänsreglemente av år 1770. Det sistnämnda klaggjorde bl. a. var karantänsplatserna skulle vara belägna. Man bestämde sig för Rotholmen i Stockholms skärgård, Getskär vid Karlskrona, Slite på Gotland, Fagerholm i Åboskären (Finland var svenskt) samt "Wargehåla utanför Götheborg". I reglementet föreskrevs också mycket noga hur man skulle gå tillväga, då ett skepp nalkades. Den kommenderande officeren på platsen skulle gå ut med en båt och låta denna segla på tjänligt avstånd från skeppet. Medelst rop hade han sedan att av skepparen taga reda på varifrån fartyget kom, vad lasten bestod av, om hela besättningen var frisk, om det förekommit någon smittosam sjukdom på avseglingsorten, om man anlöpt någon smittad hamn under resan och om det fanns sundhetspass? Därest kommenderande officeren ansåg sig kunna betrakta svaren såsom helt säkra, hade han att hänvisa skepparen till tullkammaren. Om däremot säkra besked inte kunde lämnas eller trovärdiga dokument ej kunde företes, skulle fartyget

omedelbart avvisas samt motas till havs igen! Men hur kunde nu officeren vara så säker på att de besked, som skepparen lämnade, var sanna? Ja, helt säker kunde han nog inte alltid vara, men man får nog anse det tämligen uteslutet att skepparen vågade lämna falska besked, när han fick veta att detta var belagt med dödsstraff! Skepp från Barbareskstaterna vid Afrikas norra kust fick över huvud inte anlöpa svensk hamn. Andra fartyg, vars befälhavare medgav undersökning, kunde däremot hänvisas att hålla karantän i 14 till 40 dagar. Det föreskrevs att karantänshuset skulle vara stora nog för att kunna mottaga flera laster i och för vädring och rening från befarad smitta. Hur trodde man sig då kunna göra människor och last smittofria? Jo, man rökade nära nog allt med enbär eller enris! Rökningen av klädespersedlarna t. ex. skulle försiggå i ett tjänligt rum, som var väl uppfyllt med rök.

En särskild uppsyningsman vakade över ilandförda varor tillsammans med två anställda vaktkarlar. Dessa män fick självfallet alltid räkna med att befinna sig i smittofara och av den anledningen ansågs de ständigt stadda i karantän. Detta medförde bland annat att särskild försiktighet fick iakttagas, när de hade något att säga befälhavande officeren, som ju inte var karantänsbunden. Avskurna från alla normala kontakter med yttervärlden var alltså de skeppsbesättningar, som befann sig i karantän. Det var vid dödsstraff förbjudet att föra i land några som helst varor utöver dem, som förvarades i karantänen, och för vilka befälhavande officeren ansvarade. Men en kontaktmöjlighet återstod dock. Man var nämligen inte förbjuden att skicka brev. Alla brev, som skulle avsändas måste dock rökas eller doppas i ättika först! * Nog förefaller de åtgärder som vidtogs i smittoförebyggande syfte skäligen harmlösa och närmast löjeväckande för oss sentida människor, och då kanske alldeles särskilt när det gäller enrisrökningen, men man måste ju i sammanhanget och i rättvisans namn erinra sig, att det var mycket gamla och välkända metoder man då rörde sig med – och trodde på! På sommaren år 1710 t. ex., då pesten gjorde sitt intåg i landet med början i kungliga huvudstaden, företogs självfallet allehanda åtgärder i andra orter, för att skydda dessa mot den fruktansvärda sjukdomen. I samband därmed rekommenderade landshövding Sjöblad i Göteborg i november samma år, att man vid infartsvägen till Drottningporten, ungefär vid danska gästgivaregården i Redbergslid, borde uppföra ett brädhus med eldstad i mitten. Avsikten var att låta alla ankommande resande utan åtskillnad till person "sina saker och kläder med annat mera samt pass och brev väl röka". Även här rörde det sig om enrisrökning, men det är väl att märka, att man använde sig av enris enbart av den anledningen, att det var det billigaste materialet. Hade man råd kunde man mycket väl använda sig av t. ex. lavendel, mejram, rosmarin eller nejlikor som rökmedel. Helt naturligt var landshövding Sjöblad, som tidigare varit amiral, inte någon medicinsk expert. Han förlitade sig på de råd, som givits av läkare långt tillbaka i tiden. En sådan läkare var stadsfysikus Georg Magirus i Göteborg. Denne, som i vissa avseenden var långt före sin tid (han ansåg t. ex. att innehållet i pestbölder är ytterligt smittosamt), skrev en bok, "Kort underrättelse om den fast förskräckliga och farliga sjukdomen pestilentien", som bl. a. innehöll förebyggande föreskrifter. Boken trycktes i Göteborg år 1654. Det framgick med all önskvärd tydlighet, att han trodde att smittan spreds genom luften. Magirus framhöll, att det bästa förebyggande medlet var "när överheten förbjuder alla tillfällen till allmänna luftens förruttnande och förgiftande och påbjuder hålla allerstädes renligt, så att av allmänna gator all träck, orenlighet och slemhet, i vilken Pestilentien ligger fördold, utföres ur staden". Luften inomhus kunde man rena "med eldgörande av god ved såsom eneträ, fur, bok, ask". "Så måste ock vädret antingen det är regnaktigt sunnan efter eller blåser från förgiftad ort – med tilltäppta fönster och dörrar uteslutas, men nordan och östan, om det är klart, måste genom öppna fönster inlåtas att genomblåsa husen." Det var alltså gamla föreställningar, som gjorde sig gällande och som gick igen även i karantänsreglementet av år 1770. Ännu skulle det dröja lång tid innan råttornas och loppornas roll i pestspridningen blev fullt klar för vetenskapsmän och läkare. * Lagstiftarna var fullt på det klara med, att det kunde förekomma både slentrian och slarv från vaktpersonalens sida. Dessutom kunde man väl tänka sig utöfning. För att i möjligaste mån

förhindra sådana företeelser, föreskrev reglementet att ingen inom karantänen fick taga emot skänker av skeppare, redare, besättning eller passagerare, direkt eller indirekt. Detta var vid "hårdaste ansvar och tjänstens förlust förbjudet". Givetvis får man förutsätta att lagstiftarna också hade smittorisken – verklig eller inbillad – i tankarna, då texten utformades. I ett protokoll från en lantmäteriförrättning år 1773, verkställd av lantmätare Johan Åstrand, nämnes något om de byggnader, som uppfördes på Känsö år 1770 på hösten. Karantänsanläggningen sades bestå av ett magasin för skeppsladdningar (laster), ett tvåvåningshus (tydligt) samt en källare, som för det mesta var fylld med vatten. Vad huset beträffar, så angavs det ha "över- och underrum av sal, 2 kamrar, kök och skafferier". Jämfört med den senare anläggningen (som finns kvar än i dag), var alltså de första byggnaderna något spartanska och gav karantänsanstalten en prägel av provisorium – vilket den ju faktiskt även kom att bli.

Brännöborna, som fick lämna ifrån sig Känsö, var självfallet inte så glada. De påpekade bland annat, att de inte haft någon som helst tillgång till holmens hö, beten eller torv under hela år 1771, alltså året efter det byggnaderna uppfördes. Mellan 30 och 50 stackar hö sade de sig tidigare ha bärgat på Känsö. Efter bärgningen brukade de låta korna gå på bete där hela hösten. Torvskörden på holmen lämnade 8–12 lass per hushåll, framhöll man. Som en konsekvens av den uteblivna skörden hade man måst köpa 3–4 famnar ved per hushåll år 1771. Den förlorade betesmarken skulle för brännöborna komma att betyda antingen minskat antal kreatur eller också inköp av foder för dryga kostnader. Helt naturligt ville de ha ersättning för redan gjorda förluster och garantier för framtiden. Nå, frågan löstes givetvis till slut, men innan dess förekom det flera syneförrättningar på Känsö med länsman och lantmätare i spetsen och praktiskt taget hela Brännös befolkning som intressenter och "fordringsägare". Det har redan nämnts att den dåvarande karantänsanstalten utformades till något av ett provisorium. Än mer märktes detta de följande åren, då i det närmaste all karantänsverksamhet av allt att döma praktiskt taget upphörde. Och fem år efter det byggnaderna uppfördes, var brännöborna färdiga att sätta upp kontrakt med en handelsman från Göteborg, Nils Tengberg, vilken erhöll dispositionsrätt för att uppföra en trankokeri- och sillsalterianläggning på Känsö. Att kontraktet, som upprättades på "Kjensön eller quarantainsplatsen den 1 Oktober Ett Tusende Sjuhundra Sjuttiofem", verkligen gällde den plats, som Kronan tidigare annekterat för karantänsändamål, framgår av följande passus: "Vi underskrivne grundägare av ön Kjensön upplåte härmed och överlämna nyttjanderätten och fri disposition till handelsmannen Nils Tengberg den platsen varpå quarantainsbyggnaden nu står med manhus, källare och magasin..." I hur stor skala Tengberg bedrev sin verksamhet är inte känt, men år 1780 talas det om 834 tunnor sill samt 20 fat tran. Han fick också senare såsom medtävlare och efterträdare handlanden Adam Gawin från Masthugget, vilken förfogade över 2 kittlar à 4 tunnor och redovisade 1800 tunnor sill år 1787 (86). Ett nytt kontrakt upprättade brännöborna den 21 oktober år 1794, denna gång med sagde Gawin, vilken uppenbarligen övertagit Tengbergs rörelse. Med undantag för vissa torvmossar, fick Gawin bruka hela Känsö under 50 års tid för sin sillsalterirörelse.

Den allt livligare svenska sjöfarten på medelhavsländerna med ty åtföljande kontakter med orter där gula febern grasserade (främst Spanien), aktualiserade karantänsbestämmelserna för de svenska myndigheterna i början av det nya seklet. Det är ganska märkligt, att Kungl. Maj:t och Kronan över huvud taget någon gång lät dispositionsrätten till den gamla karantänsplatsen gå sig ur händerna. Nu fick man finna sig i att betala 400 riksdaler riksgälds per år till handlanden Gawin, som mot ett arrendekontrakt upplät ön och samtliga byggnader därpå till Kronan under 40 års tid, räknat från den 1 maj år 1804. De hus, som vid denna tid fanns på ön, ansågs endast delvis användbara för karantänsändamål, varför man till att börja med fick tillämpa den gamla metoden att hålla karantän ombord på fartygen. Som resultat av två kungliga brev, båda utfärdade den 16 oktober år 1804, anställdes bland andra som karantänsmästare en skeppare Anders Backman, vilken erhölet en lön på

16 riksdaler och 32 skilling banco per månad, vartill kom 3 riksdaler och 16 skilling banco till hyra för en segelbåt. En särskild "Quarantains Commission" tillsattes den 27/11 år 1804. Den skulle, med säte i Göteborg, vara högsta myndighet för anstalten. Till ordförande i kommissionen utsågs landshövding Carpelan. Bland de övriga ledamöterna märktes chefen för lotsverket på västkusten samt en läkare från Göteborg. Den sistnämnde var den sedermera så välkände Per Dubb – pappa Dubb, som han stundom kallades i staden — vilken var den främste organisatören av det första Sahlgrenska sjukhuset. Vidare föreskrev Kungl. Maj:t, att "Collegium Medicum" (medicinalstyrelsen) skulle förordna en skicklig och erfaren "medicus" till karantänsläkare. Därjämte skulle tillsvidare tillsättas en fältskär, vars uppgift var att gå läkaren tillhanda. Det visade sig dock vara ganska svårt att få tag på någon läkare, som var villig att tjänstgöra vid karantänen. Både länge och väl fick man söka innan man lyckades. Karantänskommissionen ville uppenbarligen göra väl ifrån sig samt förvandla den lilla karantänsplatsen till en stor anstalt. Redan år 1805 presenterade man ritningar på de enligt kommissionens mening nödvändiga byggnader, som måste uppföras på ön. Det gällde sjukhus, konvalescenthus, boningshus för läkare och karantänsbetjäning m.m. Dessutom ville man ytterligare påbättra båthamnen. Påföljande år begärde kommissionen fastställelse av en stat på inte mindre än 34.481 riksdaler specie för anstaltens räkning. Men det blev avslag! Det verkade som om Kungl. Maj:t tvivlade på att karantänsanstalten över huvud taget var nödvändig! Man framhöll att någon fara för smitta inte på lång tid förekommit. De föreslagna nybyggnaderna ville man inte höra talas om. Det ansågs inte tillrådligt att bygga, då ön endast var arrenderad på 40 år. Statsberedningen framhöll: "Ehuru de byggnader som finnas och vilka tillhört den förut befintliga Sillsalteri- och Trankokerilnrättningen, icke utgöra vad till en fullkomlig och med alla erforderliga bekvämligheter försedd Quarantainsinrättning tarvar, måste de likväl innefatta en för ändamålet någorlunda tjänlig och passande anläggning då 204 fartyg hållit quarantine under den korta tid Kängö varit därtill nyttjad. Statsberedningen ifrågasätter därför huruvida icke en säkrare besittningsrätt till Kängö borde förvärfvas och en för statsverket lägligare tid än den närvarande avbidas, innan byggnad där företages." Det skulle dock dröja ända till år 1815 innan Kronan kom i besittning av Kängö. Bland de villkor som ägarna, brännöborna, uppställde, märktes främst kravet på att Brännös 4 1/2 hemman skulle förmedlas till 3 1/2. Det blev som brännöborna ville. Att Kungl. Maj:t, trots sin något skeptiska inställning till behovet av karantänen, dock inte glömde sitt ansvar inför ev. nya epidemier, visar den år 1806 den 7/11 av kungen underskrivna "Kongl. Maj:ts Nådiga Quarantains-Förordning". Denna förordning på ett trettiotal kvartosidor samt omfattande trettiofem paragrafer, gav bl. a. åtskilliga anvisningar för skeppskaptenerna samt klargjorde straffen för vissa brott. Där föreskrevs också, att alla lotsar skulle erhålla svarta flaggor om minst två alnar i fyrkant. För att ge en viss uppfattning om en del av förordningens innehåll göres följande, kortare citat:

"b) Att de Personer, som undersökning af ankommande Skepp skola verkställa, blifwa försedde med en låda af bleck eller jern, 9 tum lång, 6 bred och 4 à 5 tum djup, med låck, hake och en liten jernkedja, hwarwid ett snöre fästas kan . . . ---- Vid förnödenheters aflemnande till misstänkte Skepp iakttages, att de upphissas med talga från båten, som då håller sig på 2 alnars afstånd från Skeppet å lowarts sidan; hwarefter så väl talgan, som derwid nyttjade tågen böra väl afsköljas i sjöwatten. ---- Skeppare får icke föra sitt Skepp till annat ställe i Sverige och underliggande Länder, än Kängö hamn, eller om swårighet derwid möter, till Winga sand, Rifwerfjord, eller Stora Kalfsund; men väl må han, om endera icke ernås, gå till Christiansand i Norrige. Bryter han heremot och söker annan Svensk hamn eller Redd, eller dit inlöper ... då skall han böta Trehundrade Riksdaler, men om skeppet är smittat, eller från smittad ort anländer, Femhundrade Riksdaler.1 Har han olofligen med Landets Inbyggare Communication haft, varde derfore särskilt så ansedd och straffad, som här nedanföre i denna § stadgas. (Om Skeppet wetterligt varit smittadt... skall den härutinnan brottslige lifvet mista)". Hur kommunikationen mellan skeppsbesättning och karantänspersonal skulle försiggå ute i

rum sjö, när det gällde överbringande av skeppsdokumenterna, föreskrevs mycket noga: "Dermed skall sålunda tillgå: att Skepparen i ättika väl doppar och genomblöter papperen uti omnämnde Blecklådan, binder ett tillräckligt långt snöre vid jernkedjan och nedsänker lådan så djupt i sjön, att hela kedjan och en del af snöret äro under vatten. Och skola de som i båten äro, draga lådan till sig med en tång och afklippa snöret invid kedjan, frånskiljande sedermera noga, dock ej med händerna, de qvarsittande ändarne. Med de erhållne svaren i Blecklådan, dock utan att denna öppnas, begifwa sig nu de personer, som undersökningen förrättat, till Quarantains-Befälhafvaren, som inhändigat svaren, samt ur lådan med en tång uttager Documenterne, doppar dem uti ättika och så röker dem ..." Man får ju hoppas att "dokumenterna" efter denna hårdhänta behandling, som visserligen inte kan jämföras men dock företer en viss likhet med en modern dokumentförstöres arbetssätt, trots allt hade någon läsbar text kvar! Denna andra karantänsförordning kom alltså till 36 år efter den år 1770 utfärdade. Liksom då följdes också den senare förordningen av ett reglemente. Denna gång var det dock inte frågan om något allmänt sådant, utan om "Kongl. Maj:ts Nådige Reglemente för Quarantains-Inrättningen på Kängö, Gifwet Helsingborg den 19 November 1807". Detta reglemente var ännu vidlyftigare än den nyssnämnda förordningen. Reglementet var nämligen indelat i 18 artiklar, vilka omfattade ett sjuttiofem paragrafer. Dessa behandlade även sådana spörsmål, som förordningen tidigare talat om. Förut relaterade vi något om hur kontakt togs med ett misstänkt fartyg. Det kan också vara utav intresse att få reda på hur det gick till, då en sjuk person fördes från fartyget och till karantänssjukhuset. Kunskap om detta får vi i reglementets tionde artikel, första paragrafen:

"Ä en med pest eller gula febern behäftad sjuk, som skall flyttas från skeppet till sjukhuset, skola håren tätt vid huvudet avklippas, samt huvud och ansikte tvättas i ättika eller uti havsvatten, innan han liggande i sin koj nedsläppes uti båten, som sedan lägger till uti öppningen inunder sjukhuset; varefter med en

Fotnot: 1 Straffet skärpt 12/1 1820 till "16 dagars fängelse vid vatten och bröd samt arbete på fästning uti 4 till 10 år, efter omständigheterna".

hiss machin han ur båten upphissas uti badrummet och där, utan att med händerna vidröras, nedsänkes med koj och kläder uti badkaret; under badningen lossas med krok och skärande verktyg kläderna från kroppen, så att den sjuke efter tio à femton minuter kan därutur, allt med den tillbörliga försiktighet, som föreskriven och anbefalld blivit, upptagas, torkas och gnidas med ättika samt vidare förflyttas till det för honom utsedda sjukrummet, där han genast får sin säng med de nödiga inventariepersedlar, som för varje säng finnes utsatta uti Arméns Flottas sjukhus reglemente." * Det är helt naturligt att Kungl. Maj:t, och därmed också landshövdingeämbetet i Göteborg, hade annat än karantänsanstalten att tänka på de följande åren och då i synnerhet krigsåren 1808 och 1809. Byggnadsplanerna fick självfallet vila. Karantänsplatsen spelade dock en viss roll även under de oroliga åren. Bland annat var man för en tid starkt betänkt att där isolera 300 veneriskt sjuka spanjorer, vilka tillhörde de spanska trupper, som kommit till Göteborg. Av olika anledningar ansågs det inte lämpligt att förlägga dem i karantän å Kängö. De förvarades i stället ombord på det tillfälligt förhyrda f. d. Ostindiska skeppet Gustaf III. Trots vidtagna försiktighetsåtgärder kom de sjuka i kontakt med en del löst folk utanför den egentliga staden, och smittan spreds vidare. Man gjorde sig till en början inte heller stort besvär med begravingen av de sjuka som dog. De vräktes helt enkelt överbord och fick driva bort med strömmen. Fartyget låg då för ankar utanför Pölsebo på Hisingen. Senare iakttog man dock gällande bestämmelser bättre, särskilt sedan landshövding Carpelan

kraftfullt ingripit. En elakartad nervfeber rasade under sommaren och hösten år 1808 inom västra armén. Det torde dock ha varit huvudsakligast den nordligaste delen av Bohuslän, som drabbades av sjukdomen, varför några egentliga åtgärder för att iordningställa Käsö karantänsanstalt för de sjuka aldrig vidtogs.

Karantänskommissionen förtröttades inte i sina ansträngningar att göra. Käsö till en karantänsanstalt, som verkligen gjorde skäl för namnet. Den hade också ett starkt stöd i landshövdingen Axel von Rosen, som år 1809 efterträdde Carpelan. Bland annat utverkade man att en arbetskommendering av Kronans manskap skulle hjälpa till. I mars månad år 1812 inlämnade kommissionen ett förnyat byggnads- och kostnadsförslag. Denna gång var slutsumman 97.957 riksdaler riksgälds. Nu

Fotnot 1 Man använde vaxdukshandskar.

fick man också bättre gehör än tidigare. Kungl. Maj:t gillade i stort planerna! Men det hela fick ändå vila på grund av att arbetskommenderingen fick annat att göra. År 1813 gick också utan att något blev åtgjort. Det var brist på pengar sades det. Samma sak gällde tydligen också för år 1814. Som tidigare omnämnts, överlät brännöborna Käsö till Kronan år 1815. Och detta blev tydligen den injektion som behövdes för att planer skulle förvandlas till handling. Den 6 september samma år bestämdes nämligen att av nionde huvudtiteln skulle utanordnas 5000 riksdaler banco för att bestrida kostnaderna för de inledande arbetena. Man avsåg då främst bryggan och grundmurarna till observationssjukhuset och magasinsbyggnaden. Men det var ändå först påföljande år som arbetena kom igång på allvar. Då fick man också från och med den 1 maj hjälp av en arbetskommendering på 120 man från Bohusläns regemente. Karantänsanstalten i Marseille fick tjänstgöra som modell för den framväxande karantänen på Käsö. Man byggde husen på grunt vatten, tvärs över den lilla viken på norra sidan av ön. Byggnaderna uppfördes i en rad, men åtskilda från varandra genom små vindbryggor, som – uppfällda – kunde isolera varje byggnad från de övriga. Den i karantänskommissionen ingående läkaren – Per Dubb – beskriver husen och delvis deras funktion på följande sätt (ej citat): 1. Magasinsbyggnaden är 68 alnar lång och 28 alnar bred samt ligger i rak linje med lasarettet och observationssjukhuset. 2. Lasarettet eller pesthuset är 45 alnar långt och 19 1/2 alnar brett. Det är byggt i två våningar och har 8 rum i vardera våningen. Läkaren har ett utrymme i den nedre våningen. 3. Observations-sjukhuset är avsett för fartygsbesättningar, karantänsbetjäning och lotsar, som kanske är lite sjuka (dock ej av pest eller gula febern).

4. Konvalescenthuset är (självfallet) avsett för dem som håller på att tillfriskna. 5. Mönstringshuset är avsett för skeppsbesättningar, som har genomgått sin karantän. 6. Boningshuset har byggts för läkaren, militärchefen och karantänsmäslaren. Samtliga byggnader uppfördes emellertid inte omedelbart. Det första byggnadsåret uppfördes fem av dem. Innan arbetschefen, major Jacob Forsell (omtalad i kap. 7), den 30 november år 1818 inrapporterade, att karantänsanstalten var färdig, hade emellertid en hel del hunnit hända. Byggnadsanslagen hade stigit 4. Konvalescenthuset är (självfallet) avsett för dem som håller på att tillfriskna. 5. Mönstringshuset är avsett för skeppsbesättningar, som har genomgått sin karantän. 6. Boningshuset har byggts för läkaren, militärchefen och karantänsmäslaren. Samtliga byggnader uppfördes emellertid inte omedelbart. Det första byggnadsåret uppfördes fem av dem. Innan arbetschefen, major Jacob Forsell (omtalad i kap. 7), den 30 november år 1818 inrapporterade, att karantänsanstalten var färdig, hade emellertid en hel del hunnit hända. Byggnadsanslagen hade stigit efterhand – Käsö torn hade uppförts – landshövdingen hade blivit anmodad att ställa till med en stor middag på karantänsanstalten för samtliga utländska konsulter, för att dessa skulle få se ”denna sköna och kostsamma inrättning” — 1817 års

arbetskommendering hade hemförlovats i oktober år 1817, därvid varje man erhållit 2 riksdaler i gratifikation samt skolagningspengar — resterande arbeten hade utförts av 60 man från Elfsborgs regemente. När anstalten avsynades den 29 maj år 1819 kunde konstateras att byggnadskostnaderna uppgått till 79.875 riksdaler banco. Nära femtio år hade alltså karantänsanstalten fått dragas med icke ändamålsenliga byggnader och provisorier på de flesta områden. Men nu låg där en permanent karantänsinrättning! För den färdigbyggda anstalten fastställdes en årlig stat på 5.870 riksdaler. Sammanlagt var det 26 personer, som fick dela på den summan. Av dessa hade läkaren 666:32 i arvode, sekreteraren 300 samt vaktmästaren 66:32. Förutom av de nämnda, utgjordes personalen av befälhavaren, kassören, en underofficer, sexton karantänssoldater samt 4 matrosar. Som den förste karantänsbefälhavaren förordnades den redan förut nämnde majoren Jacob Forsell. För denne blev anstalten något av en ögonsten, vars skötsel han gjorde till en livsuppgift. Och då var det ändå inte bara anstalten han ägnade sina omsorger. Han sökte även försköna omgivningarna på Kängö. Fördenskull lät han plantera mer än 1500 trädplantor och blev på det sättet skapare av den park, som än i dag finns kvar på ön. Major Forsell var operasångare John Forsells farfar. När nu så mycket folk tjänstgjorde på och stundom anlände till Kängö, var det ganska naturligt att man ansåg det lämpligt att tillföra ön ett näringsställe av något slag. Det blev också så att en före detta jaktlöjtnant Eric Rydell år 1819 antogs till "traktör". För sin rörelse lät han uppföra en särskild byggnad, det sedermera s.k. "Rydellska huset". Några år senare, 1831, inlöste staten huset för 1332 riksdaler eller nästan exakt 1000 riksdaler mindre än vad byggnadskostnaderna belöpt sig till. * Av vad som tidigare här nämnts om kontakter mellan karantänspersonal och skeppsbesättningar, både vad gällde det första mötet och ev. omhändertagande av sjuka, har tydligt framgått hur försiktig man enligt föreskrifterna måste vara. Plåtådan med dokumenten fick utgöra en skyddande länk mellan kontrahenterna. Ättiksbad, rökning samt användande av vaxdukshandskar och tänger underströk ytterligare den långtgående försiktigheten. Så mycket underligare kan det då synas att man tog så relativt lätt på säkerhetsåtgärderna, då någon verkligen kommit i direkt kontakt med ett fartyg, som var misstänkt för att ha en smittad besättning. Lotsarna hade självklart de största möjligheterna att råka illa ut. Men bara de hade iakttagit försiktighet, när de kommit ombord på ett fartyg, som de efter bordningen kunde misstänka vara smittat, behövde de inte alltid gå i karantän. I en rapport från år 1828 talas det t.o.m. om att "de lotsar, som kommo ombord på misstänkte skepp blevo blott kastade i sjön, då de efter detta bad ansågos fullkomligt renade". Nog har vatten redan i gångna tider ansetts ge vederkvickelse i olika former, men att det också kunde förmodas rena från ev. pestsmitta, vittnar om en föreställningsvärld, som är så främmande från vår, att den torde kunna betecknas unik! Den försiktighet som iaktogs i skilda lägen, kulminerade nog dock vid begravningen av en person, som avlidit i en smittosam sjukdom. Den döde skulle då ges "sjömansbegravning", d. v. s. sänkas i havet. Detta fick dock inte ske var som helst, utan endast på plats, som anvisades av "Militärchefen". Ut till platsen fördes den döde i en särskild båt, som bogserades av en annan med ett minst fem famnar långt tåg. Minsta möjliga antal personer följde med på färden och de, som var närmast liket, höll sig självfallet i lovart om det samt iakttog största försiktighet "för att ej ådraga sig smitta". Då liket stjälpes i, var det försett med en tillräcklig tyngd för att genast sjunka till botten. Dessbättre var det inte ofta sådana tråkiga förrättningar behövde äga rum. Ännu år 1825 hade t. ex. ingen verkligt pestsjukvårdats på anstalten. Den sjukdom, som man mest förskräcktes inför, var nog ändå gula febern. Att det trots denna förskräckelse ännu inte vårdats någon på Kängö, som varit sjuk i gula febern, förefaller i våra dagar inte på något sätt underligt. Gula febern förorsakas, som bekant, av ett virus, som sprides genom en speciell stickmygga, *Aedes aegypti*, vanligen förekommande i tropiska zoner. En annan sjukdom kom i stället att spela huvudrollen och gå förödande fram i många svenska orter. Den sjukdomen var koleran, vars verkningar inom övärlden utförligare beskrives på annan plats (se kap. 31). År 1831 utfärdades närmare föreskrifter om sjukdomen i karantänshänseende. I ett Kungl. Brev av den 20 juni förskrevs att karantänstiden för "Cholera morbus" skulle ökas med så

många dagar som av seglationstiden återstod till åtta dagar. Inkubationstiden är ju också relativt kort. För pesten var motsvarande tidsbestämmelser trettio dagar. Kolerapatienter har vid olika tillfällen vårdats på Kängsö, senast åren 1909 och 1911. Skörbjugg var också en mycket vanlig åkomma, som botades på Kängsö. Den gamla tidens något ensidiga skeppskost bidrog självfallet i mycket hög grad till sjukdomens uppkomst. * Redan i början av den fullgoda karantänsanstaltens historia var man mycket mån om att hålla en god bevakning. Såväl kronans egna som förhyrda fartyg avpatrullerade skärgården och närliggande kustområden. Fartygens officiella karaktär underströks av att de förde örlogsflagg. Vid karantänsanstalten uppfördes ett batteri på fyra kanoner. Särskilt servismanskap betjänade dessa. Kanonernas antal ökades senare och till sist bestod batteriet av åtta sexpundiga stycken. I mitten av 1850-talet överfördes de dock till Nya Varvet.

Bevakningen i dess olika former krävde emellertid personal. Manskapsstyrkan växlade helt naturligt från tid till annan, allteftersom intresset för karantänen ökade eller minskade med anledning av sjukrapporterna från utlandet. Som ett exempel på hur styrkan kunde vara sammansatt, anföres följande uppgift från den 1 maj år 1832. Då befann sig den däckade kanonslupen A e o l u s vid Kängsö. Befälhavare var premiärlöjtnant Lilljehöök och besättningen bestod av två underofficerare

och aderton man. Skaraborgs regemente hade fått släppa till en underofficer, tre korpraler och tjugotvå man för garnisonstjänst. Förutom detta förstärkningsmanskap fanns givetvis också den ordinarie styrkan att tillgå. Denna fick sköta om rodd, handräckningar, transporter och budskickningar samt tjänst göra som karantänsvakt. Måhända var det kanonslupen Aeolus, som figurerade vid det tillfälle i juni månad år 1832, då ett sällskap på nio personer tvingades till gemensam karantän på Kängsö. Till skillnad från andra grupper, vilka även fått utstå en påtvingad vistelse på platsen, har detta sällskapets gästspel bekantgjorts för eftervärlden genom den skildring av besöket, som en av de nio skrivit. Denna skildring återger Claes Krantz i sin bok "I krinolinens tidevarv". Den intresserade hänvisas till denna skildring. Här skall endast i korthet beröras de erfarenheter resenärerna gjorde, enär det direkt har att göra med vad som behandlas i detta kapitel. Berättaren var en preussisk officer, som tillsammans med fyra män och lika många kvinnor hamnade i karantän av den anledningen att de svenska myndigheterna ansåg att danskarnas åtgärder mot den framträngande koleran var otillräckliga. Sällskapet kom alltså från Danmark och ämnade sig till Göteborg. Författaren beskriver hur sällskapet efter att ha kommit i land förgäves väntade på att någon skulle möta det. När ingen kom, knackade man på i det närmaste huset, gick in och fann några papperslappar på vilka det stod var de skulle bo. Efter diverse trivialiteter installerade sig sällskapet, sedan kommandanten besökt det och givit sina förhållnings order. Vistelsen i karantänen blev sammanlagt fem dagar lång. Sällskapet sökte förnöjelse på olika sätt. Bl.a. företog man båtturer i de allra närmaste omgivningarna. Roddare ställdes till sällskapets förfogande. Det var under en sådan färd, som det i hamnen liggande örlogsfartyget klockan tio på aftonen avlossade ett kanonskott till tecken på att båtutflykten var slut. Omöjligt är det ju inte, att fartyget var Aeolus, som ju i varje fall befann sig på platsen en månad tidigare. Av skildringen framgår vidare, att parken då och då uppläts för de karantänspiktiga. Parken var självfallet också en mycket omtyckt vistelseort, där man bland annat hade tillgång till en kugelbana. Just i parken arrangerades också möten mellan de karantänspiktiga och dessas anhöriga. Givetvis fick ingen som helst personlig kontakt komma ifråga — man endast samtalade med varandra, stående på var sin sida av en gångstig. Om kontakt förekom — ett handslag

t. ex. — fick också besökaren stanna i karantän. Gåvor från besökarna kunde ju dock kastas över gångstigen till de tacksamma mottagarna. I detta sammanhang kan nämnas, att det inte på något sätt gick någon nöd på de karantänspiktiga. De kunde t. ex. få praktiskt taget vilka varor de önskade för matlagningen — bara de beställde dem. Många sällskap har på liknande sätt påtvingats karantän

på Kängö. En del har måhända fått vistas där under tråkiga förhållanden, medan däremot andra haft förmånen att ha med sig någon person, som förstått att roa sällskapet och fått det att glömma meningen med vistelsen på platsen. Ett sådant sällskap berättar C. R. A. Fredberg om i tredje delen av "Det Gamla Göteborg". Roaren, upptågsmakaren och lekarrangören i detta sällskap var ingen mindre än Bohusläns kände hävdatecknare Axel Emanuel Holmberg, som blev så omtyckt och själv trivdes så väl på ön – och då inte minst i parken – att han kunde förmå sällskapet att stanna ett dygn längre i karantän än man från början räknat med! Vid denna tid (1832) fanns det endast sju matlag (hushåll) på själva Kängö. Invånarna var överstelöjtnant Forsell, kassören Jungmarker, doktor Wastenius, styckjunkare Ribbe, Anders Hindrichsson, Carl Gräslunds hustru samt Johan Öberg. * Man skulle kanske kunna tycka att en anstalt, som hade en så stor personalstat och stundom en avsevärd beläggning av karantänssökande fartyg, måste bli mycket dyr i drift. Så var naturligtvis också fallet, men man måste ju då även ta i betraktande, att en viss utjämning skedde genom de avgifter, som de karantänspiktiga fick erlägga och som avsåg både fartyg och människor. Dessa avgifter varierade naturligtvis under årens lopp, varför någon enstaka anförd avgift ej kan ge någon rättvisande bild av anstaltens ekonomi. Av denna anledning ges i stället här ett exempel på hur de årliga inkomsterna faktiskt kunde överstiga motsvarande utgifter. År 1832 var nämligen inkomsterna 59.710 riksdaler banko medan utgifterna stannade vid 54.116 riksdaler. Påföljande år var summorna 30.218 resp. 23.307. Karantänsanstalten kunde alltså, i varje fall under vissa år, drivas med "vinst". Både åren och siffrorna är intressanta, eftersom det var just vid den tiden, som kolera rasade som värst ute i Europa. Detta förde helt naturligt med sig att antalet karantänssökande fartyg ökade och år 1832 nådde man en verklig "topp". Då höll inte mindre än 442 fartyg karantän vid Kängö. Det tidigare omnämnda sällskapet, som hölls i karantän i juni månad just detta år, såg, under femdagarsvistelsen på Kängö, inte mindre än femton fartyg anlända till ön. Av dessa fartyg var sju svenska, tre norska, tre engelska, ett franskt och ett amerikanskt. Det rörde sig följaktligen om en högst avsevärd besöksfrekvens. Åren dessförinnan var antalet besök betydligt färre. Fram till de kritiska åren sjönk de karantänsgästade fartygens antal nästan stadigt nedåt. År 1823 kom sålunda endast tjugo fartyg, 1824 tre st., 1825 åtta st., 1826 ett st., 1827 tre st., 1828 sju st., 1829 fyra st. och 1830 tre st. Det följande året sprang besöksantalet plötsligt upp till etthundratolv fartyg. Efter 1832 års toppnotering sjönk antalet besök åter ned ett stycke, men var ändå genomsnittligt på en högre nivå än kort före koleraåren. Som exempel kan nämnas år 1835 åttio två st., 1849 åttio st., 1854 fyrtioett st. Antalet besök företedde därefter åtskilliga mindre toppar och vågdalar och däribland förekom flera år utan några som helst karantänssökande fartyg. I mitten av 1850-talet slutade karantänskommissionen sin verksamhet, och överinseendet av karantänsanstalten åvilade därefter landshövdingeämbetet. När den siste karantänschefen, den gamle f. d. kommendörkaptenen Napoleon Åhmansson, dog, förändrades mycket av det gamla system, som rått på Kängö. Personalstaten minskade väsentligt. Enligt 1882 års reglemente skulle personalen utgöras av en läkare, en karantänsmästare och fyra karantänsträngar. Det tillades dock, att fler tjänstemän kunde tillsättas vid behov. Ännu år 1885 var anstalten emellertid i avsaknad av den läkare, som det nya reglementet föreskrev. Det fanns helt enkelt ingen sökande – lönen var för dålig! Ett Kungl. Brev av den 24/7 1885 tycktes emellertid lova bättring. Man hade årligen haft 15.850 kronor i statsanslag, men åren 1881–1885 hade endast 55.503 kronor tagits i anspråk. För statsverket sparades alltså 23.746 kronor. Det fanns till synes utrymme för att ge läkaren bättre betalt! Läkare, som senare tjänstgjort vid karantänen, fick också mera att säga till om. Till sist blev läkaren också karantänschef. Det sägs att den dåvarande karantänsmästaren, von Yhlen, blev så förtrytsam över de förändringar som vidtogs, att han avgick. Detta skedde år 1900. Bland de läkare, som under årens lopp tjänstgjort vid karantänen, kan nämnas Carl G. Wastenius, Fr. Schultzen, Johan Ludvig Engström och Gustaf Hjortsberg. Den sistnämnde var den siste ordinarie karantänsläkaren. Han avgick med pension i början på 1920-talet och var en mycket omtyckt samt tjänstvillig läkare, som var välsedd och välkommen över hela skärgården.

Efter den förste karantänsbefälhavaren Jacob Forsell, tjänstgjorde en lång rad personer i samma befattning. Av dessa kan nämnas major Hallström, kommandörkapten Napoleon Åhmansson samt karantänsmästarna J. A. Ryberg och von Yhlen. De tre sistnämnda ligger begravda på Käsö kyrkogård, som invigdes år 1840 och som beskrivits i kapitlet om begravningsplatserna (se kap. 7). Det tycks genomgående ha varit så, att de som i olika befattningar tjänstgjort vid karantänen, känt en mycket stor trivsel på Käsö. * Anstaltens yttre har inte nämnvärt förändrats från år 1818 till våra dagar. Visserligen har tillkommit ytterligare en sjukhusbyggnad samt en avlusningsanstalt, men den byggnadsverksamheten påverkar inte den för Käsö karakteristiska bilden av en lång rad av hus, vitt åtskilda från varandra, liggande invid segelleden. Måhända kan det sägas, att karantänanstalten såsom sådan numera ligger på lit de parade, till följd av att folkupplysningen, läkarvetenskapens framsteg, tillkomsten av epidemisjukhus m. m., gjort dess tjänster, om ock inte obehövlige så dock sällan nödvändiga, men trots detta gör de gamla byggnaderna än i dag sin tjänst. Kronan äger ju alltjämt platsen, och denna utnyttjas för en viss militär aktivitet, därvid en del av byggnaderna fått en mycket naturlig användning som — logement. Karantänen, som skydd mot farsoter, militären, som skydd mot mera lättidentifierade fiender; se där användningsområden för anstalten, som korresponderar med varandra! Och på höjden, ett stycke från byggnaderna, står Käsö torn, som ett lätt igenkännligt sjömärke. Det påstås att Viktor Rydberg från dess krön inspirerats till dikten "Den flygande Holländaren" samt romanen "Fribytaren på Östersjön". Han är i så fall inte den ende litteratören, som inspirerats av de vackra omgivningarna. Men trots naturens vilda skönhet, är det nog ändå människorna, som satt prägel på skärgården. Platser, där mängder av människor träffats, karakteriseras just av händelserikedom. Käsö är en sådan plats. Till karantänshusens väggar skulle man vilja säga: "Om ni ändå kunde tala ..."